

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ У ГУМАНІТАРНОМУ ДИСКУРСІ

Монографія

За заг. наук. ред. проф., член-кор. НАПН України
Балуха В. О.

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2020

УДК 009:130.2

Ф 423

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 12 від 21 грудня 2020 року)

Рецензенти:

Кочубей Н. В. – доктор філософських наук, професор
(Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова)

Кралуєк П. М. – доктор філософських наук, професор
(Національний університет «Острозька академія»)

Поліщук О. С. – доктор філософських наук, професор
(Хмельницька гумантарно-педагогічна академія)

Редколегія:

Балух В. О. (наук. ред.) – доктор історичних наук, професор

Бродецький О.Є – доктор філософських наук, доцент

Рупташ О. В. – доктор філософських наук, доцент

Чікарькова М. В. – доктор філософських наук, професор

Шкрібляк М. В. – доктор філософських наук, доцент

Феномен культури у гуманітарному дискурсі: монографія /
Ф 423 за заг. наук. ред. проф., член-кор. НАПН України Балуха В.О.
Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 352 с.
ISBN 978-966-423-601-7

У монографії досліджено ключові культуротрансляційні чинники, витлумачено їхню генезу й увиразнено провідні методологічні аспекти полідисциплінарного вивчення феномену культури. Значну увагу зосереджено на визначенні світоглядно-ціннісного потенціалу культуротворчості та аналізі й узагальненні низки актуальних проблем, які характеризують розвиток культури в різні історичні періоди і, зокрема, в умовах сьогодення.

Розглянуто трансформації культурної інфраструктури під впливом цифрових метаморфоз.

Для культурологів, філософів, богословів, істориків, викладачів і студентів закладів вищої освіти та всіх, хто цікавиться культурним поступом людства.

УДК 009:130.2

ISBN 978-966-423-601-7

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2020

ЗМІСТ

Передмова	5
-----------------	---

Розділ I. СВІТОГЛЯДНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРИ

1.1. Синергія філософських методологічних стратегій у культурологічному пізнанні (<i>Олександр Бродецький</i>)	10
1.2. Постколоніальна гуманітаристика й аксіологічна спрямованість новітнього культурологічного дискурсу (<i>Ірина Слоневська</i>)	22
1.3. Культуротворчий потенціал герменевтичної логіки (<i>Ігор Руснак, Людмила Подгорна</i>)	32
1.4. Культурологічна рефлексія міжнародної міграції як соціокультурного феномену (<i>Поліна Герчанівська</i>)	42
1.5. Культурно-естетичні ландшафти міста над Прутом: палітра пошуків і можливості культурологічного дослідження (<i>Ірина Лазоревич</i>)	71

Розділ II. ОНТОЛОГІЧНІ ТА ЕСТЕТИЧНІ ВИМІРИ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ: ПЕРЕГУК ЕПОХ

2.1. Античне видовище у структурі європейської культури (<i>Олена Гончарова</i>)	92
2.2. Творення світу як фундаментальний алгоритм культури доби Середньовіччя (<i>Семен Абрамович</i>)	119
2.3. Культурема доби Реформації: «Молот на відьом» (<i>Марія Чікарькова</i>)	135
2.4. Культурологічний дискурс дозвіллевої практики гуманістів (<i>Ірина Петрова</i>)	146
2.5. Трансформація освітньої парадигми на українських теренах у XVI – XVII ст. (<i>Василь Балух</i>)	162

Розділ III. СОЦІОКУЛЬТУРНІ АКЦЕНТИ АКСІОСФЕРИ І ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Сучасна стратегія розвитку національної культури: теоретичні аспекти, соціально-правові гарантії та практичні моделі реалізації (<i>Ольга Рупташ, Микола Шкрібляк</i>)	186
3.2. Філософсько-культурологічні контексти трансформації ринкових відносин (<i>Ірина Починок</i>)	208
3.3. Культурна діяльність у структурі сучасної неформальної освіти: здобутки, проблеми та провідні тенденції (<i>Володимир Виткалов, Сергій Виткалов</i>)	223
3.4. Видовищні (ігрові) мистецтва: аспекти інновацій цифрової доби (<i>Ірина Горохолінська</i>)	235
3.5. Симбіоз природи і культури: сучасні прояви автентичності в гендерній ідентифікації (<i>Віталій Мудраков</i>)	246
3.6. Традиції та інноваційність у культурно-дозвілєвій діяльності музеїв (<i>Ігор Возний</i>)	265

Розділ IV. САКРАЛЬНІ ФОРМИ КУЛЬТУРИ: ХРИСТИЯНСЬКІ СМИСЛОВІ КОНЦЕПТИ

4.1. Православна культура: традиційність і догматизм на тлі актуальних викликів сьогодення (<i>Микола Щербань</i>)	283
4.2. Сакральне в культурі: євхаристійне життя християнина у період Великого посту (<i>Микола Лагодич</i>)	292
4.3. Резиденція митрополитів Буковини і Далматії як пам'ятка сакральної архітектури та джерело духовного буття (<i>Олександр Марчук, Микола Шкрібляк</i>)	310
4.4. Орнаментально-композиційна система декоративного різьблення іконостасу храму Трьох Святителів у Чернівцях (<i>Ігор Луцан</i>)	332

46. Sassen S. *The Global City: New York, London, Tokyo* / S. Sassen. Princeton: Princeton University, 1991. 412 p.
47. Stark O. Migration decision making: A review article / Oded Stark // *Journal of Development Economics*. 1984. Vol. 14. P. 251–259.
48. Taylor J. E. Remittances and inequality / J. Edward Taylor, Shlomo Yitzhaki // *The Economic Journal*. 1986. Vol. 96. No. 383. P. 722–740.
49. Todaro M.P. A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries / Michael P. Todaro // *The American Economic Review*. 1969. Vol. 59. P. 38–48.
50. Tubergen F. The Economic Incorporation of Immigrants in 18 Western Societies: Origin, Destination, and Community Effects / Frank van Tubergen, Ineke Maas, Henk Flap // *American Sociological Review*. 2004. Vol. 69. No. 5. P. 704–727.
51. Xiang B. Migration Infrastructure / Bioa Xiang, Johan Lindquist // *International Migration Review*. 2014. Vol. 48. No. 1. P. 122–148 p.

1.6. Культурно-естетичні ландшафти міста над Прутом: палітра пошуків і можливості культурологічного дослідження

Що таке мистецтво нині? Принаймні, це – засіб осягнення світу. Це – мова символів, які потрібно витлумачити. В. Кандинський у своїй праці «Про духовне мистецтво» ще понад 100 років тому зазначав, що «кожен культурний період створює своє власне мистецтво, яке не може бути повтореним. Прагнення вдихнути життя в художні принципи минулого може в найкращому разі викликати художні твори, подібні до мертвонародженого немовляти. Ми не можемо ні відчувати, як стародавні греки, ні жити їхнім внутрішнім життям» [14, с.10]. Культура впливає на індивіда та формує його особистість, як і будь-який окремий компонент культури тяжіє до того, аби позначатися на розвитку людини. Мистецтво ж покликане надати цьому процесові творчого імпульсу. Воно допомагає розвинути втішене почуття особистісної ідентичності та природної цілісності.

Споглядання справжньої творчості заохочує наші естетичні почуття вивищувати свій масштаб. Мистецтво проектує поведінку людини, сприймання, активність. Недарма ж і рецепція,

споглядання творів мистецтва, і їхнє створення – це важливі складники будь-якої духовності. У цьому параграфі ми спробуємо осмислити специфіку взаємодії міста й мистецтва, дослідити провідні тенденції художніх процесів сучасних Чернівців (зокрема, і їхню сакральну складову), розкрити механізм впливу сучасної практичної естетики на формування світоглядних настанов.

Мистецька культура, серед іншого цінна своєю естетико-гедоністичною й катарсичною функціями. Ще Аристотель підкреслював це, говорячи, що мистецьке «наслідування» вабить багатьох людей, бо дає емоційну приємність і водночас сприяє пізнавальній розряді: «Дивлячись на картину, вони почувають задоволення, бо, розглядаючи її, вчаться, тобто замислюються над тим, що вона собою являє і кого зображає. Якщо ж кому раніше не доводилось бачити зображених на ній речей, то задоволення людина відчуває вже не від їх подібності, а від майстерності картини, від її кольору або від чогось іншого» [1, с. 43]. А знаний естетик Ю. Борев доводить, що «мистецтво спонукає людей співпереживати і цим ніби очищує внутрішній світ глядачів та читачів» [4, с. 160].

Соціальний розвиток міст – це не лише економіка, політична сфера тощо, а й наявність катарсичного поля тяжіння, яке ушляхетнює та рятує людей від ризиків поринання у внутрішній й зовнішній хаос, дисгармонію. А тому аналітична й критична увага до культурно-мистецьких ландшафтів українських міст – важливе завдання для культурології та низки інших гуманітарних наук. І традиції Чернівців мають вагомі передумови для дієвості такого динамічного катарсичного художнього поля в цьому місті.

Чернівці ж – це місто, в якому, за, можливо, дещо гіперболічним (але атмосферно небезпідставним) висловом австрійського публіциста Георга Гайнцена, вулиці підмітали трояндами, а книгарень було більше, ніж кав'ярень. Місто, яке подарувало нам найкращі твори Пауля Целана та Рози Ауслендер, Ольги Кобилянської та Міхая Емінеску, Карла Емілія Францоza та Юрія Федьковича. Пауль Целан не марно називав Чернівці «мій чернівецький меридіан», у своїх листах із Парижа не раз писав, що, можливо, краще було б йому залишитися «під буками своєї вітчизни» [13, с. 258].

Чому Целан був і досі залишається важливим для розуміння сучасної культури Буковини? Тому що більшість нинішніх чернівецьких митців прямо чи опосередковано торкаються притаманних для нього смислів та, як і Целан, люблять сакралізувати структуру та семантику своїх віршованих образів (наприклад, як у вірші «В Єгипті»). І хай Єгипет є буквально символом поневолення єврейського народу, – в ньому Целан ненав'язливо проводить лінію спонукання до самоосмислення у формі суму та співчуття.

Ще одна знакова для розвитку культури Буковини поетка Роза Ауслендер намагалася дати відповіді на вічні поетичні запитання: якою має бути якісна поезія і як відбувається процес створення поетичних образів? Роза Ауслендер говорила, що «я віддаю перевагу метафоричній чи символічній поезії. Я гадаю, що двома найважливішими елементами хорошого вірша є свіжі метафори та натяки..., які мають викликати багаті асоціації й значення на різних рівнях. Цього досягається аллюзіями й стислістю. Звичайно, це вносить також елементи багатозначності й незрозумілості... Інакше кажучи, хороший вірш приховує стільки ж, скільки показує (або й більше) і спонукає читача доповнити картину, яка створена образами й натяками» [цит. за: 19, с. 160].

І Чернівці сучасні – місто, яке плакає та леліє сучасну українську поезію та літературу, сповнену саме метафорами й символами. А саме місто – толерантне, багатогранне та різномовне. Відомий український літературознавець, письменник, публіцист та есеїст Олександр Бойченко у своїй книзі «50 відсотків рації» згадує, що, «як писала Роза Ауслендер, у нас навіть «дзеркальний короп, приправлений перцем, мовчав п'ятьма мовами». Ну, п'ять – це нам нині забагато, п'ятьма ми справді хіба що мовчати потрафимо. Як коропи. Але бодай зо три порядний чернівчанин знати мусить» [2, с. 60].

Тож передусім проаналізуймо сучасні тенденції літературної творчості міста. Чому варто починати дослідження саме з літератури? Література дає змогу читачеві переживати зі своїми героями, вчить на прикладах творів, формує його як особистість. Разом з героями людина набуває життєвого досвіду, вчиться й долає випробування. Ю. Борев влучно зазначає, що «багато аспектів образотворчого мистецтва і музики (особливо програмної,

пісенної, оперної), а також сюжетні плани хореографії ґрунтуються на культурі читання. Література – сценарна і драматургічна основа кіно та театру. Читання – естетичний фундамент інших художніх комунікацій» [4, с. 190].

Марія Матіос – буковинка за походженням, відома українська письменниця відрізняється особливою манерою письма, яка робить її унікальною: новаторською та водночас подібною до класичної української літературної творчості. Марія Матіос – авторка численних романів та повістей. Її перша книга, цикл новел («Нація») про прагнення свободи та щастя, пошук власної гідності та вільний вибір. Авторка зберегла численні буковинські традиції, які відобразила у книзі. Унікальна й мова персонажів та постійні перегуки з християнськими сакральними символами:

– Юр’яно, а ти не боїшся мені таке казати?

– Боюся... Боюся вас, Довгопол... Але ви хотіли по правді знати. А це правда. Ви також цю правду знаєте, бо знаєте коляду. А як знаєте коляду – то й нашу правду знаєте... [20, с. 13].

Найвідоміша нині книга авторки «Солодка Даруся» розповідає про жінку, котру односельці вважають божевільною та німою. Однак не до кінця зрозуміло, так це, чи ні. Мудрістю наповнений не тільки персонаж Дарусі, а й діалоги, котрі ведуть між собою герої книжки:

«Людина, коли щаслива, — вона гонорова. Інших недобачає. Думає, що Бога за бороду злапала. А то Бог її на своєму гачку тримає... А людині, токмо, щасливій, треба видіти всіх. І всі тебе мусять видіти. Тоді всі рівні. А ці двоє хотіли бути вищі.

– Хоч і дурне, кумко, кажете, але то є істинна житейська правда... А коли вже по великій правді, то, як на те пішло, нічого ці двоє не хотіли... хіба що хотіли бути окремішними від усього. А воно так не виходить» [21, с. 92].

Ще один роман, який варто розглянути, – «Щоденник страченої». Це один з найнеоднозначніших романів сьогодення. Прийом щоденника дає змогу побачити змальовану ситуацію очима головної героїні і зрозуміти її логіку. Нелінійність частин ще більше підкреслює оригінальність композиції, а апелювання до вищих сил, Бога та християнських святих тільки окреслює художній світ жінки. «Ніхто мене не почув. Ні Бог, ні той, хто

зробив мене нещасною» – пише авторка, ведучи розмову з вуст головної героїні [22, с. 87].

Ми вже згадували, що сучасна поезія міста Чернівці вкотре повертається та апелює до вічних тем та істин, котрі описував ще Целан. Якщо мова про форму, – то це унікальні експерименти, збагнути логіку й зміст яких не завжди можна зразу. Чернівецький автор Андрій Тужиков, описуючи сучасну поезію, влучно зазначає, що «сучасна поезія – це гра метафор і асоціацій. Це процес, у якому слова мають здивуватися, що опинилися поруч» [26, с. 90].

Сучасні поети не вважають себе творцями, апелюючи до давніх греків, адже, як пише І. Козлик, «античні греки не мали термінів, що відповідали поняттям «творити» і «творець», тим паче не поєднували понять «творець» і «митець»: «творити» означало створювати, керуючись волею, а митець мав відтворювати за певними законами і правилами, будучи відкривачем, а не винахідником. Мистецтво у розумінні античних мислителів не містить у собі творчості, бо мистецтво – це вміння виготовляти речі за певними правилами, які треба знати». Винятком для греків була тільки поезія, адже для них поезія – не мистецтво» [17, с. 73].

Інга Кейван – одна з найцікавіших постатей на сучасній літературній мапі міста. Авторка книг «Одкровення Я», «Сьоме покоління», «Світ на дотик», «Імаго кольору індіго», «Тремтіння сфер», «Коли Бог приходить», «Тінь Бальзату – Тіло Бальзату». Авторка часто рефлексує на філософські теми, а при читанні її поезії можна довго рефлексувати над тим, що хотіла сказати поетка, і тим, що ми самі побачили в її творчості. Зокрема, простежуються філософські думки ще в її першій збірці поезій, котра вийшла друком 2002 р.:

Я вросла у Безмежжя долонями –
І зросла електричним струменем
Долі лінія, розрізаючи навіпіл Всесвіт.
А він саркастично сміється,
Надихаючись власними межами,

Гімни пишучи штучних чеснот [15, с. 17].

Збірка «Тінь Бальзату. Тіло Бальзату» вміщує три книги авторки: «Тремтіння сфер», «Коли Бог приходить» та безпосередньо «Тінь Бальзату. Тіло Бальзату». У всіх трьох

збірках авторка немовби відсторонено констатує відповіді на надважливі, смисложиттєві питання. Інга пропонує нам власне бачення того, що таке Бог, цінність та життя:

Хіба це гріх,
Що плавляться клітини?
Хіба це гріх,
Що гола, як трава?..
Для вітру я –
Безгрішна, я невинна.
Він кличе,
Він кричить моє ім'я.
Несе мене
У той дзеркальний простір,
Де слова «гріх»,
як і гріха,
нема.
Там любовці
Простоволосі й босі,
Лише густі,
як мох,
думки й слова [16, с. 48].

Христя Венгринюк – українська письменниця, художниця, літературознавиця та драматургиня. Співзасновниця дитячого видавництва «Чорні вівці». Одна з найцікавіших постатей сучасної української літератури, авторка численних праць, статей, книжок поетичних і прозових.

З усього спектра робіт Христі цікавий роман «Хутір Америка». Дія роману відбувається у віддаленому буковинському селі. Мова роману – унікальна, адже в прагненні до автентики авторка намагалася зберегти буковинську говірку, осучаснивши її суржилом:

- Дякую за їду. І дякую, що так файно смієшся, і сама ти дуже красива, – почала Кіца.

- Ну а що ж, засміялася жінка, – а щістя нема, отак з цими мужиками з ранку до ночі караюся [9, с. 13].

Книга про наше сприйняття, про те, що світ такий, яким ми його бачимо. І це справді так, адже у книжці є і відлюдник, і чернець і неосягненні для нас знання про світ. Життя персонажів

описане повністю, не потрібно гадати над тим, що сталося з любов'ю баби Катріни і діда Івана, що сталося з Кіцою та Тарасом.

«Довгі очі» – двомовна польсько-українська збірка письменниці є результатом творчого тандему з Анетою Камінською. У збірці авторка сакралізує реальність і створює немов паралельний світ, до якого прагне втекти з буденності, бачити межі зі світом земним і небесним:

Але і над тобою є Бог, який попіклується про Вас...

І тобі пощастило більше, ніж Йому,

Бо Він, піднявши очі, не може помолитися

Ані Господу, ані небу...

Бо озонові діри і байдужі комети

Нагадують йому,

Що Він –

Єдиний [6, с. 78].

«Народжуватися та помирати взутими» ще одна цікава для розгляду збірка короткої прози, написана в період боротьби з депресією, а тексти в ній – про пошук Бога, істини та любові – наскрізь просякнуті сакральними смислами.

- Вона таки була... – дивлячись на Бога, сказав чоловік.

- Звичайно. – відповів Господь, – невже ти думав, що я обійду тебе любов'ю, коли ти все життя допомагав іншим знайти її? [7, с. 19].

«Про мого білого старого качура» збірка поезій, де авторка продовжує шукати Істину, Бог та любов:

І бачу, як дивиться ніжно,

І руки складає мої

До молитви... [8, с. 3].

«Качур» у Христі наскрізь наповнена сакральними смислами, а вся книга апелює до християнської мудрості. Сама письменниця вважає цю збірку найважливішим її текстом.

На шостий день Бог втомився

І хотів перепочити.

Ми на шостий день замріяли відчинити бодай вікно,

Але досі дихали одне в одного:

З дзьоба в рот,

З роба в дзьоб [8, с. 22].

Зовсім нещодавно у Христі вийшла друком нова книга – роман про українську письменницю Наталену Королеву, що стало таким собі симбіозом її наукової роботи та художньої (свого часу авторка захистила літературознавчу дисертацію саме про літературний феномен Наталени)

Андрій Тужиков – письменник, культурний менеджер, куратор формації «Лабораторія культури» у своєму творчому доробку має три книги: підліткову повість «Ще одна цегла в стіні», нон-фікшн «Коротка історія технологій: як зрозуміти свій гаджет» та збірку поезій «Тривожні маки».

«Тривожні маки» – це збірка поезій, де кожен наступний вірш продовжує попередній. Автор намагається поєднати непоєднуване. У збірці є перегуки з книгою «Мак і пам'ять» вже згаданого Пауля Целана.

«У сферу трансцендентного тепер входять не категорії «Бог», «істина», «свобода», а наукові терміни на позначення механізмів і речовин, які цю матрицю створили. Вони поза нею, вони нею керують, тому вони є трансцендентними» – пише в рецензії на книгу український письменник Мирослав Лаюк [25, с. 5].

Ознайомлюючись з творчістю А. Тужикова, мимоволі починаєш розуміти, що мав на увазі Мирослав:

архе першоокеану
джерело всього краст-панку
в перші дві творіння всесвіту
АДАМ І ЄВА
були гаметами в сферичній
зиготі [25, с. 5].

Олександр Бойченко – український письменник, есеїст. Автор десятків і власних книг, і перекладів з польської та російської мов. Його провокативна й дещо «простацька» мова описує не лише пригоди, а й бачення ним тієї чи іншої ситуації, а тому є справжнім авангардом «сучукрліту»: «Відколи світу й сонця, у березні треба було поминати Шевченка. А оце віднедавна до Тараса Григоровича долучився Крим. Теж тепер вічно житиме в пам'яті народній. І теж переважно в березні, коли його не стало» [3, с. 138] – пише автор у збірці новелістичних есеїв «Країна за збручем», розповідаючи у властивій йому манері про те, що іноді, щоб чогось досягнути –

варто ризикувати, а в разі провалу не шкодувати бездіяльно, а шукати можливості змінити ситуацію.

Іванна Стеф'юк (Олешук) – українська письменниця, літературознавиця, яка живе й працює у Чернівцях. З 2013 р. Іванна – членкиня Національної спілки письменників України. Лавреатка багатьох премій та конкурсів. Про місто Чернівці, зі слів авторки, згадує часто: є один вірш «Місто містичне», який завдяки музиці Олександра Мадея став піснею «Чернівецький вальс»:

Хвилі бруківки
Фрегат насолоди

Місто назавтра лише відмолодне...

У цій пісні Чернівці як топос озвучені чітко. Є кілька віршів, де авторка говорить про татове місто, адже її батько все життя прожив у Чернівцях (хоча вони там не названі, як-ось поезія «Місто сотало ниточку карамельну»). До речі, станом на сьогодні авторка працює над новим проектом «Казки старих Чернівців». Ілюстрації до нього готує чернівецька художниця Раїса Рязанова.

Цікавою для вивчення є як мова авторки, так і її постійна сакралізація християнської мудрості та віри:

- Є, те саме, що і мене сюди привело... Тільки зовсім то не зілля, вуйночко...

- А що тоді?

Мій погляд показав на рушник, на якому вишневими хрестиками була вишита відповідь: «Отче наш, що є на небесах...» [24, с. 68].

Для Іванни важлива молитва як спілкування, а деякі її вірші написані саме у форматі діалогу з Богом («Боже, ти спиш?», «Цей день стирає сутність до основ» та інші).

Нещодавно в Чернівцях відбулися перформанси за романом Марії Матіос «Букова земля». Іванна виступила сценаристкою заходу й втілила три образи. Це дуже сильний та гранично важливий твір. І в контексті розмови про традиційну культуру та її вектори, і в контексті розмови про Буковину – вважає мисткиня. Іванну запросили як письменницю й співробітницю Буковинського центру культури та мистецтва.

Максим Дупешко – філолог, музикант та футболіст. Пише зі студентських років. Автор роману «Історія, варта цілого яблунового

саду» роман, який міг написати тільки залюблений у Чернівці автор, адже ця історія про неймовірну любов у місті, яке протягом ХХ століття змінило кілька держав. У книзі автор часто згадує місто, любить його, леліє. Чернівці – як невід’ємна частина сюжету:

«Навіть якщо Бог і повернеться на дах чернівецького двірця, то вже не для мене» – писала головна героїня книги у своєму щоденнику [12, с. 76].

Неможливо уявити чернівецьку літературну мапу без молоді поезії. Діана Целюк – молода чернівецька поетка, філологиня. Сама дівчина говорить, що місто її надихає: коли вона тільки переїхала, то їй виразно вчувався запах винограду, що й стало для неї «символом» міста Чернівці. Багато ідей та текстів у неї народжуються саме в процесі прогулянок наодинці.

Я б усе помістила між двома приголосними
на початку і в кінці.

Одне слово, а скільки у ньому життя.

Отак написала б і прийшла до Творця.

З питанням: чи дозволить ребро
не повертати тобі?

– пише авторка на своїй сторінці в Instagram.

Дівчина любить звертатися до героїв своїх віршів, говорити з ними, плекати їх у собі.

Однак цим не обмежується сучасна література Буковини. Її оригінальні постаті – це Борис Бунчук, Віра Китайгородська, Мар’ян Лазарук, Сергій Воронцов, Олег Осташек, Антон Попаденко, вже згадувана Раїса Рязанова (яка будучи художницею, водночас є й талановитою поетесою) та ін. Рада долучатися своєю поетичною творчістю до урізноманітнення літературної палітри Чернівців й авторка цієї розвідки. Варто згадати у даному дослідженні і постать Марії Тілло, яка пів життя боролася з важкою хворобою, однак творчість якої – це її власна інтерпретація екзистенційних проблем, оспівування любові до життя, віри і смислу існування.

Тобто сучасна література Чернівців – багатогранна та цікава у своєму різноманітті. Зберігаючи культурні традиції місцевості, сучасні чернівецькі автори попри все намагаються знайти і сучасний вектор розвитку своєї творчості, продукуючи, тим самим, унікальний і якісний продукт. Він вартий осмислення не лише в

літературознавчому, а й у культурологічному ракурсі – зважаючи на врахування діалогу культурних контекстів міста, субкультурної належності, особливостей творчої і соціальної комунікації авторів у сучасному реальному та віртуальному просторі.

Міжнародний поетичний фестиваль Meridian Czernowitz – це фестиваль, назва якого дає пряме відсилання до творчості Пауля Целана, що в 1960 р. виголосив промову «Meridian», у якій трактував це слово як філософське поняття, а не географічний термін. Фестиваль плекає та підносить культурну спадщину Чернівців, історичну пам'ять та літературний потенціал. За час існування фестиваль відвідували гості з Німеччини, Австрії, Швейцарії, Великої Британії, США, Данії, Нідерландів, Люксембургу, Ліхтенштейну, Польщі, Румунії, Росії, України та ін. У програмі фестивалю поетичні читання, публічні дискусії, вистави, лекції, електропоезія тощо. Олександр Бойченко згадує про фестиваль у своїй книзі «Країна за Збручем», що «у країні постійно запеклої, хоч і переважно вдаваної ідеологічної боротьби Meridian сповідує ідеологію толерантності. У країні, де мовою міжнаціонального спілкування досі залишається російська, Meridian промовляє десятками мов. У країні, по вінця залитій горілкою, Meridian пропагує культуру споживання вина» [3, с. 49].

Основною ідеєю фестивалю було і є повернення міста на культурну мапу Європи, де поезія презентується у супроводі всіх видів сучасного мистецтва. «Meridian Czernowitz» видало низку художніх текстів, які миттю ставали бестселерами. Зокрема, серед авторів видавництва: Юрій Андрухович, Ігор Померанцев, Андрій Любка, Оксана Забужко, Сергій Жадан, Юрій Іздрик, Тарас Прохасько, Дмитро Лазуткін, Катерина Калитко, Ірина Цілик, Андрій Гужиков та інші.

Також у рамках фестивалю було реалізовано проєкт «Міжнародна стипендія для поетів і перекладачів поезії з української мови на німецьку». Метою проєкту була промоція Чернівців у Європі, інтеграція українського та німецького літературотворчого процесів. У рамках проєкту письменники з Європи жили й працювали в Чернівцях протягом місяця і зобов'язані були згадати місто у своїх творах, написаних за час перебування у резиденції. Резидентами проєкту були: Рон Вінклер (Німеччина), Том Шульц (Німеччина), Герхард Фалькнер

(Німеччина), Беатрікс Керстен (Німеччина), Гендрік Джексон (Німеччина), Макс Чоллек (Німеччина), Мілена Фіндайз (Австрія), Ерік Целан (Франція-Австрія), Бертран Бадью (Франція), Кора Шварц (США), Анета Камінська (Польща), Петр Борковец (Чехія), Юрій Андрухович (Україна), Андрій Любка (Україна) та ін.

Зараз робоча команда фестивалю реалізує міжнародний трирічний проєкт «Пауль Целан 100», метою якого є формування діалогу між Німеччиною та Україною через розбудову спільного культурно-історичного фундаменту. Проєктні події були представлені українськими та закордонними письменниками. Зокрема дискусію та монологи про життя і творчість Целана презентували Сергій Жадан, Тая Малярчук, Юрій Андрухович, Євгенія Лопата, Міхаель Крюгер, Рон Вінклер, Святослав Померанцев та інші.

Ще однією важливою ініціативою Meridian Czernowitz є Літературний целанівський центр. Директорка центру, Ірина Манжос, в інтерв'ю з авторкою розвідки зазначає, що це – об'єднання найкращих знавців літературної спадщини Буковини та культурного менеджменту міста, яке присвячує свою діяльність популяризації мультинаціональної та багатомовної літератури Буковини. У радянський час письменство Буковини презентували дуже однобоко – у кращому разі йшлося про таких класичних українських авторів, як Юрій Федькович або Ольга Кобилянська, творчість яких аналізувалася переважно в народницькому дискурсі або кризі соціальну призму. А такі імена, як Карл Еміль Францоз, Михайл Емінеску, Александр Моргенбессер, Альфред Маргул-Шпербер, Георг Дроздовський, Роза Ауслендер, Мозес Розенкранц, Альфред Кітнер, Пауль Целан, Грегор фон Рецторі, Зельма Меєрбаум-Айзінгер, Іяна Шмуелі, Елієзер Штейнбарг, Іцик Мангер, Моше Альтман, Йозеф Бург, Агарон Аппельфельд та багато інших, які віддавна відомі на Заході, залишалися в себе на батьківщині майже незаними. Заснування Літературного целанівського центру, який можна розглядати як аналог надзвичайно популярної в багатьох європейських країнах форми Літературного дому, має на меті виправити цю історичну несправедливість.

У центрі відбуваються презентації, літературні читання, творчі «посиденьки», лекції, виставки та інші культурні заходи.

Цікавим для вивчення є й уже згадуване дитяче видавництво «Чорні вівці», засновниками якого є Христя Венгринюк та директор «Видавництва ХХІ» – Василь Дроняк. Назва пов'язана з легендою про походження назви міста. Чернівцями почали називати поселення, в яких паслися чорні вівці. Нестандартними є й книжкові проєкти видавництва, зокрема, у видавництві вийшли дитячі книжки «Що таке смерть», «Що таке Бог», «Що таке любов» та «Що таке краса» Ейтана Борітцера. Книги відповідають на питання, про які не заведено говорити з дітьми. Наприклад, книжка «Що таке смерть» покликана запобігти можливим травмам у дітей, які можуть бути спровоковані втратою близьких людей. А «Що таке Бог» – книга про вибір світогляду та релігійного досвіду.

Ще один книжковий проєкт, про який варто згадати, – «Легенди Чернівців від Чорної вівці». Це книга про походження міста та його окремих районів, впорядкована Христею Венгринюк. «Ви ж знаєте, що овечки – це Господні друзі. Навіть на Великдень люди печуть баранчиків (спеціальні солодощі – І.Л.) і роздають нужденним як символ віри та добра» [5, с. 36]. У 2018 р. видавництво презентувало анімаційний фільм «Чорні вівці – Чернівці», створений спільно з «Лабораторією культури» та учнями студії живопису «МонМАРТ».

Лабораторія культури – це альтернативний культурний хаб, створена для втілення культурних практик, експериментів, діалогів і дискусій, спрямованих на консолідацію культури Буковини. Оснований з ініціативи Українського Народного Дому в Чернівцях, Клубу української молоді та Лабораторії культурних досліджень. За час існування в лабораторії проведено безліч культурних заходів: літературних вечорів, вечорів кіно, коворкінгів на тему поліпшення культурного продукту міста тощо.

Однак Літературний целанівський центр та Лабораторія культури – не єдині мистецькі платформи міста. Цікаві також експозиції, котрі виставляються у «Вернісажі на Панській»: від робіт буковинських акварелістів з нагоди заснування Буковинської акварельної асоціації до прикарпатських абстрактних живописців Оксани Ременецької та Оксани Тригуб-Мілашевич. Художня Sweet Art/Steinbarg Gallery організовує виставки сучасного живопису, графіки, декоративно-прикладного мистецтва (скло, кераміка, метал). Виставлялися там і буковинський юний художник Данило

Гунько, і Ксенія Марченко з виставкою про особисті традиції єврейських родин, і Ксенія Жижій з виставкою «Подумки. Пошепки. Вголос» як трактування стадій становлення себе, і роботи чернівецького фотографа Тараса Перуна та Зільке Брьоскамп «Blind Date» (мисткиня презентувала свої малюнки та інсталяції).

Неможливо уявити чернівецьку культуру без театрального мистецтва. Хоча розвиток українського театру нині – більше проблема, що й визначає специфіку її аналізу, хай навіть теперішній театр – демократичний і соціально спрямований. У ньому можемо побачити все: від класичних традиційних вистав до незалежних театральних експериментів над змістом і формою. Реформується і поняття сцени, глядачів і динаміки вистави. «Якщо ХХ ст. трималося на пафосі екзистенціального світовідношення, і всі його новації, перш за все, вимірювалися глибиною і унікальністю суб'єктивності автора, то в кінці століття яскраво висвітилася потреба в маскуванні цієї суб'єктивності, ухилянні від психологічності твору» [28, с. 9].

Відомий чернівецький режисер Олексій Григорчук під час спілкування зазначає, що сучасний театр це, найперше, дійство. Побутує напівжартівлива думка, що там, де двоє розмовляють, а третій – слухає, – вже є театр. Але сучасний театр? У чому його суть? В тому, що сучасний театр сьогодні – це насамперед перформанс. Якщо вистава триває, її хочеться дивитися ще і ще, – значить, це хороша вистава, значить, це перформанс.

Чи бувають справді хороші постановки, якими задоволений режисер? Ні. Адже художник закінчується тоді, коли він повністю задоволений. Взагалі, Чернівці не зовсім театральне місто, – додає Олексій, – нині, так вже склалось. В порівнянні з Франківськом чи Тернополем, Львовом чи Києвом. Дається взнаки загальний занепад культури в краї.

Якщо аналізувати чернівецькі театральні студії, то перформансами можуть називатися роботи Незалежної театральної лабораторії Олега Мельничука у складі Інни та Івана Даніліних, Яни Тараненко, Павла Кушнірчука та Олексія Григорчука, яка проіснувала у місті з 2011 по 2016 роки. Основна ідея лабораторії була в пошуку театральної мови та переосмисленні взаємодії між актором та режисером. Лабораторія поставила кілька знакових вистав, зокрема «Пісок з урн» за поезією Пауля Целана, «Довгі

очі» (за Христею Венгринюк), «За одну годину», «Три еліксири». «Яка мелодія!» Артура Шніцлера. Для акторів було важливо утримувати текстову й образну символіку, давати глядачам відчуття спорідненості.

Цікавий для вивчення ще один театр-студія, який вже завершив свою діяльність – «Коферик». Режисером студії виступив згаданий вище Олексій Григорчук. Цей театр – інтерактивний експеримент, синтез музики та мистецтв. У репертуарі театру такі вистави, як «Маленький принц – історія одного пілота», лірична казка за Андерсеном «Пастушка і Сажотрус», казка за мотивами повісті Руті Парк «Вомбат», мікроперформенс про час та поезію й історична драма за п'єсою Іванни Стеф'юк «Вітер над курултаєм».

Місце для класичного театру у Чернівцях також наявне. Чернівецький академічний обласний український музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської заснований у 1940 р. Сучасний репертуар театру варіюється: від класичних вистав за світовими авторами («Сон літньої ночі» за Вільямом Шекспіром, «Інцидент» за Луїджі Лунарі, «Шалене суботнє надвечір'я» за Марселем Мітуа), вистав за п'єсами українських письменників («Кайдашева сім'я» а Іваном Нечуй-Левицьким «Різдвяна ніч» за Миколою Гоголем, «Шельменко-деншик» за Григорієм Квіткою-Основ'яненком) до інтерпретацій творчості власне буковинських митців («Солодка Даруся» за Марією Матіос, «Земля» за Ольгою Кобилянською, «Туга за майбутнім», сценічні роздуми, навіяні поезією Віри Китайгородської, «Як козам роги виправляють, або приборкання норовливої», Юрій Федькович & Вільям Шекспір (фрашка-жарт) тощо. Є також потужні вистави – «Слуги і сніг», «Лавина», «Зірка без імені», «Срібний павук», «Подорожі з ангелом», «Сяй, мій божевільний діаманте», «Зрадь мене», «Кохання в стилі бароко».

Розвиток кінематографа також дуже важливий для сучасного соціуму. Так, як пише О. Кузьменко, за оприлюдненим у новинах одного з центральних українських каналів дослідженням «Що для вас є головним носієм моральних цінностей?» називають відповідно сім'ю, церкву, школу і кінематограф з літературою. Це достойний аргумент того, що кіно залишається одним із інструментів виховання та зберігання цінностей» [17, с. 66]. Кінематограф у Чернівцях не розвинений, однак місто, в яке

залюблені сотні тисяч українців у сучасному українському кіно побачити можна. Зокрема, стрічка «Віддана» за мотивами роману Софії Андрухович містить сцени у Чернівецькому театрі. Кадри, зафільмовані тут, потрапили і до трейлера. Зокрема, можна побачити відому балерину Катерину Кухар, яка знімається над сценою театру, а також глядачів у залі.

Етносоціальна драма «Гніздо Горлиці», яка порушує проблему еміграції й розповідає історію буковинської жінки, котра, повернувшись на батьківщину, не може адаптуватися до нових умов. Також на території Чернівецької області знімали перший екранізований комікс «Максим Оса: Людина з того світу», де йшлося про козака-відлюдника. А у травні 2017 році у місті знімали мелодраму «Місто закоханих». Головна локація – центральний корпус Чернівецького університету. Але також зйомки відбувалися в готельному комплексі «Георг Парк», готелях «Буковина» та «Георг Палац», Чернівецькій ратуші, медичному коледжі тощо.

Важливими на культурній мапі міста є живопис, скульптура і графіка. Митці по-новому інтерпретують національні традиції, досвід світової культури та пошук нових засобів художнього вираження. Також живопис формує художній досвід, естетичні оцінювання та емоційні відгуки. Серед чернівецьких митців-живописців можна виділити такі імена, як Людмила Богдан – художниця, котра створює свої роботи в акварельній техніці, Лариса Куваєва, яка пише акварельні пейзажі та натюрморти, А. Фурлет, роботи якого наповнені внутрішнім світлом і добром, М. Рибачук, улюблена тема якої архітектурні пейзажі Західної України (зокрема міста Чернівці). До речі, в жовтні 2019 р. було виставлено роботи художниці під назвою «Чернівецькі арабески», де представлено 50 робіт олійного живопису, С. Абрамович, який, будучи літературознавцем, культурологом та релігієзнавцем, спромігся поєднати наукову діяльність і живопис (зокрема, графіку та іконопис), а це стало своєрідним вираженням естетично-філософських пошуків цієї талановитої, багатогранної особистості.

Часто змальовує місто у своїй творчості й Олександр Гармидер – член Національної спілки художників України. Чернівці у таких його роботах, як «Вуличками старого міста», «Добрий вечір, Чернівці», «Місячний дощ», «Різдвяний ранок», «Тихо падає сніг», «Чернівецькі музики». Митець у своїх роботах

об'єднує гірські та міські пейзажі, народний устрій та вулиці міста, святість та профанність нашого повсякденного існування.

Анатолій Федірко – учасник понад 50 художніх проєктів та виставок, володар численних премій – стверджує, що його творчість – це спосіб його життя, адже мистецтво завжди перемагає життя. Його роботи – епатажні та спрямовані на діалог з глядачем – часто недооцінені публікою. Хоча цього року його номіновано на найбільше статусну в Україні Шевченківську премію.

Броніслава Тутельмана часто називають художником, який символізує Чернівці. Його картини виставляються у всьому світі: від США до Франції та Нідерландів. У своїх роботах митець досліджує ставлення людини до природи, проблеми буття та існування в умовах урбаністичного середовища. До речі, нещодавно у центрі культури «Вернісаж» відбулася виставка митця «Шпаціруючи містом», присвячена Чернівцям, де виставлялися роботи, які митець зробив у рідному місті.

Цікавим молодим художником є Павло Півень і його живі, легкі акварельні пейзажі. Павло – випускник філософсько-теологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, батько його також художник. Для Павла важливо за допомогою мистецтва робити світ кращим та відвертати від турбот, поринати у мрії (про що свідчать творчі проєкти митця – «Дівчина з кульбакою», яку художник намалював на одній з огорож міста, або ж жартівливий герб міста, на якому зображені еноти).

Ще один талановитий випускник факультету Максим Кузменко – фотограф. Нещодавно у приміщенні Чернівецької обласної адміністрації відбулася презентація його робіт «Подих», присвячена медикам, котрі борються з пандемією. А 2016 р. разом із фотомитцем Василем Салигою вони представили в місті виставку своїх робіт «Фотодуалізм».

Музика нашого міста також невпинно розвивається. Безперечно, місто, де жив і творив В. Івасюк, не може залишатися поза музикотворчим процесом. Тим більше, музика як вид мистецтва посідає особливе місце. «Саме музичне мистецтво є тим знаряддям впливу, яке відображає дійсність у звукових художніх образах і активно навіює емоційні стани людей, виражає пов'язані з почуттями ідеї узагальненого плану» [22, с. 14]. На сучасній

музичній арені міста можна виокремити таких музикантів, як Гуцул Каліпсо, Sasha Boole, Navka, Монополія.

Гурт «Гуцул Каліпсо» заснований на початку 2000-х років. Гурт – постійний представник міста на багатьох фестивалях (зокрема, Арт-Поле, Рок-Екзистенція, Шешори (фестиваль), «Країна Мрій» та інших). До речі, останній сингл гурту «Най Бог Бороне» став офіційним музичним супроводом святкування Маланки у селі Чагор 2016 р. Самі музиканти вважають, що ця пісня – початок чогось нового, тому й говорять перед початком нових звершень «Най Бог бороне» (себто, захистить, допоможе уникнути).

Sasha Boole – автор пісень у жанрі кантрі та інді-фолк. Перший альбом Саша випустив у 2013 р. А вже у 2017 р. його третій альбом Golden Tooth увійшов до списку 15-ти найзнаковіших релізів в Україні 2017 р. за версією BBC Україна. 27 березня 2020 р. в складі гурту Me and That Man видав альбом під назвою New Man, New Songs, Same Shit, Vol. 1. У своїй творчості музикант порушує важливі теми, зокрема: рівність, справедливість, відповідальність, бажання змінюватися та робити світ кращим, філософські питання вірності, мужності та вміння любити.

«Would you stay if there's no more

No more, border to defend

Would you give me a hand that will lead me home?

Would you lead me home?» – запитує автор у одній із пісень.

Марина Тимофійчук, вона ж Navka, авторка і виконавиця пісень, народилася у місті Чернівці. Почала свій творчий шлях, записавши пісню «Доборолися» на слова Ліни Костенко. Пісня з'явилася за два тижні до початку Революції гідності. Репертуар Марини – українські народні та власні авторські пісні, які утверджують національні українські сенси. В останній час Марина більше концентрується на танцювальній поп-музиці.

Рок-гурт «Монополія» – органічний та цілісний колектив з цікавим вокалом й оригінальними текстами. Порив і динаміка – це те, що виділяє хлопців на музичній сцені. Хлопці відомі своїми запальними рок-композиціями.

Ще одне унікальне явище Буковини – Оркестр Льва Фельдмана – націлений на популяризацію міста та єврейської музики. Колектив регулярно зриває овації в європейських містах та будь-яку музику може «перетворити» на єврейську.

Це не єдині представники музичної сцени міста. Виділяється також творчість гурту «Полюси», проєкти Ігоря Андроника, творчі експерименти молодшої співачки Ніни Шови, яка вважає місто Чернівці унікальним плацдармом для створення свого фірмового музичного продукту, та бардівські пісні Олександра Мадея.

Підсумовуючи, ще раз наголосимо, що мистецтво має на меті інтегрувати різні елементи пізнавального процесу для кращого розуміння людини. Влучно зазначає Л. Виготський, що «ми ніколи не зможемо сказати точно, чому саме сподобався нам той чи інший твір; словами майже не можна виразити якихось значних і важливих боків цього переживання, і, як зазначав ще Платон (в діалозі «Іон»), самі поети найменше знають, яким способом вони творять» [9, с. 89].

А мистецтво міста Чернівці нині – це експеримент з формою та змістом і смислом, повага до мультикультурності й історичної спадщини, пошук нового у традиційному та акцент на необхідності духовного розвитку людини. Адже саме мистецтво формує духовні цінності суспільства. Ще Гегель вбачав у мистецтві можливість глибоко пізнати зовнішній і внутрішній світ. «Мистецтво, – писав він, – виражає дух в індивідуальній своєрідності і в той же час очищеним як від випадкового наявного буття і його змін, так і від зовнішніх умов, і до того ж виражається об'єктивно для споглядання і уявлення» [10, с. 205].

І хай для культурного вдосконалення є ще чимало завдань – принаймі, створення незалежних театральних майданчиків, простору для виступу альтернативних гуртів, робота із соціокультурним аспектом Чернівців й облаштуванням в ньому матеріальної інфраструктури мистецьких локацій тощо, воно має потужних митців, тож є запоруки для стриманого оптимізму в сподіванні на перспективи його подальшого духовно-культурного поступу.

Література

1. Аристотель. Поетика / Аристотель. К.: Мистецтво, 1967. – 140 с.
2. Бойченко О. 50 відсотків рації / Олександр Бойченко. – Чернівці: Книги – XXI, 2016. 160 с.
3. Бойченко О. Країна за Збручем. Чернівці: Книги – XXI, 2018. 208 с.

4. Боров. Ю.Б. Естетика: Учебник. М: Высш. шк., 2002. 511с.
5. Венгринюк Х. Легенди Чернівців від Чорної вівці. Чернівці: Книги ХХІ, 2017. 60 с.
6. Венгринюк Х. Довгі очі. Поезії / Христина Венгринюк. Чернівці: Книги – ХХІ, 2013. 120 с.
7. Венгринюк Х. Народжуватись та помирати взутими [текст]: оповідання. Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. 128 с.
8. Венгринюк Х. Про мого білого старого качура: поезія. Чернівці: Книги – ХХІ, 2019. 40 с.
9. Венгринюк Х. Хутір Америка. Роман. Чернівці: Книги – ХХІ, 2013. 208 с.
10. Выготский Л. С. Психология искусства. Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1998. 480 с.
11. Гегель Г. Работы разных лет. [общая ред. А. В. Гулыги]. М.: Мысль, 1971. 630 с.
12. Дупешко М. Історія, варта цілого яблуневого саду: роман. Чернівці: Книги – ХХІ, 2017. 160 с.
13. Ільїна Т., Устименко В. Художня унікальність ліричної творчості П. Целана. Філологічні студії. Вип. 9. Ч. 2. 2013. С. 257–267.
14. Кандинский В. В. О духовном в искусстве/ В.В. Кандинский. М.: Архимед, 1992. 38 с.
15. Кейван І. Світ на дотик: поезії. Чернівці: Місто, 2002. 104 с.
16. Кейван І. Тіло Бальзату. Тіло Бальзату: поезії. Чернівці: Букрек, 2014. 264 с.
17. Козлик І. В. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження («Картина світу». Естетика. Поетика): навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Ігор Володимирович Козлик. Івано-Франківськ: СИМФОНІЯ форте, 2011. 344 с.
18. Кузьменко О. Кіно як інструмент формування національної ідентичності. Український контекст. Східнослов'янські культури – обличчя та діалог. Випуск 2. 2012. С. 66–75.
19. Матійчук О.М. Поезія Рози Ауслендер «Le chaim “: вічна мандрівка Агасфера». Питання літературознавства. Вип. 11 (68). 2004. С. 161–166.
20. Матіос М. Нація. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 256 с.
21. Матіос М. Солодка Даруся. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 188 с.
22. Матіос М. Щоденник страченої: Видання друге. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 200 с.
23. Мельничук М.С. Філософсько-культурологічний аналіз сучасної ролі музичного мистецтва у сакральному дійстві християнства.

- Вісник Житомирського державного університету. Випуск 5 (77).
Філософські науки: 2016 р., С. 14–18
24. Стеф'юк І. З гостем за руку / Іванна Стеф'юк. Чортків: Золота Пектораль, 2014. 158 с.
 25. Тужиков А. Тривожні маки / А. Тужиков. Чернівці: Меридіан Чернівці, 2018. 88 с.
 26. Тужиков А. Ще одна цегла в стіні / А. Тужиков. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 112 с.
 27. Целан Пауль Світлотиск/ пер. з нім. Сергія Жадана. – Чернівці: Meridian Czernowitz; Книги – XXI, 2014. 136 с.
 28. Шехтер Т. Е. Современный художественный процесс: основные тенденции и перспективы развития. Современное искусство и отечественный художественный рынок. СПб.: ГУП, 2005. 176 с.